

УДК 373.2.015.31:81-028.31

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/49-2-21>**Ірина ПАЛАСЕВИЧ,***orcid.org/0000-0003-0596-6835*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *ipalasevich@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СЛОВНИКА ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті проаналізовано особливості організації словникової роботи зі старшими дошкільнятами, яка передбачає правильне розуміння, засвоєння та репродукування лексем з усіма їхніми відтінками, семантично точне вживання синонімів, багатозначних слів, слів із переносним значенням, а також уважне ставлення дітей до змісту мовлення.

З'ясовано, що розвиток словника старших дошкільнят відображає позитивну динаміку кількісних і якісних змін у мовленні, зокрема поглиблене розуміння семантики і структури лексем та словосполучень. Саме в цьому віці у дітей відбувається уточнення лексичного значення слів і способів їх уживання, розвивається семантичне чуття, зростає інтерес до словотворення, використання засобів художньої виразності. Зазначено, що перелічені процеси забезпечують повноцінне спілкування дітей, пізнання ними довкілля, а також мовленнєве самовираження.

Наголошено на важливості створення сприятливих умов із метою «занурення» вихованців у розвивальне мовленнєве середовище, що уможливить їхнє зацікавлення вивченням мови, мовленнєво-творчі прояви та активну мовленнєву практику кожної дитини упродовж різних видів дитячої діяльності: навчально-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої (літературно-, образотворчо-, музично-, театральнo-мовленнєвої). Увиразнено шляхи й засоби розвитку словника дітей, його активізації й уточнення, а також збагачення засобами художньої виразності.

Обґрунтовано педагогічні умови ефективного лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку, а саме: формування позитивної мотивації до засвоєння нових слів, комплексне збагачення лексики дітей у різних видах мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої тощо), а також співпраця закладів дошкільної освіти (ЗДО) з родинами вихованців у розвитку і збагаченні дитячого словника.

Ключові слова: діти старшого дошкільного віку, розвиток словника, словникова робота, навчально-мовленнєва діяльність, художньо-мовленнєва діяльність, мовленнєве середовище, педагогічні умови розвитку словника.

Iryna PALASEVYCH,*orcid.org/0000-0003-0596-6835*

PhD of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of General Pedagogy and Preschool Education

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *ipalasevich@gmail.com*

THE PECULIARITIES OF VOCABULARY DEVELOPMENT CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE

The article analyzes the peculiarities of the organization of vocabulary work with senior preschoolers, which involves proper understanding, learning and reproduction of tokens with all their nuances, semantically accurate use of synonyms, polysemous words, figurative words, and children's attentive attitude to speech.

It was found that the development of vocabulary of senior preschoolers reflects the positive dynamics of quantitative and qualitative changes in speech, in particular an in-depth understanding of the semantics and structure of tokens and phrases. Exactly at this age that children clarify the lexical meaning of words and ways of using them, develop semantic sense, increase interest in word formation, the use of artistic expression. It is noted that these processes provide full communication of children, their knowledge of the environment, as well as speech self-expression.

It was emphasized on the importance of creating favorable conditions in order to «immerse» children in the developmental speech environment, which will enable their interest in language learning, speech-creative manifestations and active speech practice of each child during different types of children's activities: educational-speech, art-speech (literary-, art-, music-, theater-speech). The ways and means of children's vocabulary development, its activation and clarification, as well as enrichment by means of artistic expression are highlighted.

Pedagogical conditions of effective lexical development of older preschool children are substantiated, namely: formation of positive motivation to learn new words, comprehensive enrichment of children's lexicon in different types of speech activities (educational-speech, art-speech, etc.), as well as cooperation of preschool institutions with the families of children in the development and enrichment of children's vocabulary.

Key words: children of senior preschool age, development of vocabulary, vocabulary work, educational-speech activity, art-speech activity, speech environment, pedagogical conditions of vocabulary development.

Постановка проблеми. Одним із провідних завдань сучасної дошкільної освіти є створення належних умов для ефективного розвитку мовленнєвих здібностей кожного вихованця, становлення його як активного, ініціативного мовця, котрий адекватно, точно, вільно і творчо використовує мову у різних мовленнєвих ситуаціях, а також удосконалення й пошук педагогічних засобів гармонійного формування мовленнєвої компетентності майбутніх школярів, їх культури мовлення та спілкування.

Фахівці наголошують на важливості такої складової мовленнєвого розвитку дошкільників, як словникова робота. Формування дитячого словника – це тривалий, постійний процес кількісного та якісного його збагачення, що виявляється в поглибленому розумінні значень і змістових відтінків слів та словосполучень. Під час роботи над словом вихованці не тільки засвоюють його семантичне значення, а й вчаться утворювати словосполучення, речення, зв'язний текст, свідомо обирати зі свого лексикону ті мовленнєві засоби, які найточніше відображатимуть задум мовця і робитимуть його висловлювання змістовним, образним, виразним (Богущ, Гавриш, 2011: 366).

Науковцями доведено, що з усіх етапів дошкільня найбільш сензитивним щодо збагачення, уточнення й активізації дитячого словника є старший дошкільний вік. Власне упродовж нього діти оволодівають правильною вимовою всіх звуків рідної мови, проявляючи все більший інтерес до змісту слова, його етимології. Саме в цей час удосконалюється граматична правильність мовлення старших дошкільнят, їх прагнення до точного вживання всіх граматичних форм, що зокрема проявляється у критичному ставленні до власних мовленнєвих висловлювань. Крім того, у дітей цього віку розвивається інтелектуальна функція мовлення, що є основою формування елементів оцінки й контролю мовленнєвої діяльності (Богущ, Гавриш, 2011: 301 – 302).

Аналіз досліджень. Нами з'ясовано, що проблема розвитку словника дітей є предметом наукових розвідок А. Богущ, Н. Гавриш, О. Гвоздева, Н. Горбунової, Д. Ельконіна, Л. Колунової, М. Кольцової, Г. Ляміної, Г. Розенгарт-Пупко, Т. Ушакової, С. Цейтлін. Усі вони досліджують специфіку формування лексичного запасу дошкільнят в онтогенезі мовленнєвої діяльності, збагачення словника на етапах раннього й дошкільного дитинства. Науковцями розроблено технології розвитку, збагачення, уточнення й активізації лексикону дошкільнят засобами

образотворчої (С. Макаренко), ігрової діяльності (А. Богущ, Н. Гавриш, Н. Луцан), за допомогою творів живопису (О. Соцька), казки (Ю. Руденко), поетичного гумору (І. Попова), шляхом власної художньо-мовленнєвої діяльності (А. Богущ, О. Монке) та ін.

Усвідомлення значущості окресленої проблеми спонукало до вибору теми статті, метою якої є обґрунтування особливостей розвитку словника дітей старшого дошкільного віку як стрижня їх мовленнєвого розвитку, а також визначення педагогічних умов ефективності розглядуваного процесу.

Виклад основного матеріалу. У сучасній дошкільній лінгводидактиці виокремлено три основні завдання розвитку словника дітей дошкільного віку:

- збагачення кількісного складу лексики новими, раніше невідомими словами, а також засвоєння нових значень уже відомих дітям багатозначних слів;

- якісне засвоєння лексики, що виявляється в поглибленому розумінні семантичного значення і змістової структури слів та словосполучень. Особливої актуальності у зв'язку з цим набуває уточнення значень слів на основі протиставлення антонімів і зіставлення слів, близьких за змістом, тобто розвиток гнучкості словника, вміння доречно користуватися загальноживаною лексикою у мовленнєвій практиці;

- активізація словника – застосування дітьми лексичних засобів у різних мовленнєвих ситуаціях (Богущ, Гавриш, 2011: 373).

Увиразнені завдання тісно пов'язані одне з одним, і важко виділити межу, коли закінчується один процес та розпочинається інший. Свого часу К. Ушинським та О. Тихеевою було апробовано т. зв. діяльнісний принцип засвоєння лексики, відповідно до якого у практичній діяльності з різноманітними предметами дитина засвоює їх назву спочатку на рівні розуміння, встановлюючи зв'язок між самим предметом і словом. Поступово упродовж практичних дій відбуваються усвідомлення й уточнення значення нового слова, осягнення його змістових відтінків і, зрештою, вживання в активному мовленні (Тихеева, 1972).

Погоджуємося із визначенням Н. Горбуновою словникової роботи як «...спеціально організованої діяльності, спрямованої на виховання уваги дітей до змістової сторони слова, мовлення загалом, розуміння і тлумачення значення слів, на збагачення, активізацію та розвиток словника із застосуванням інтерактивних методів, прийомів, технологій» (Горбунова, 2012: 47).

На думку Н. Кирсти, розвиток словника дошкільнят передбачає формування у них уміння правильно сприймати, розуміти, засвоювати та репродукувати слова з усіма їхніми відтінками і стилістичними забарвленнями. Ефективність такої словникової роботи визначається наявністю у дітей усвідомлених навичок самостійно і правильно вживати засвоєні лексеми у повсякденні (Кирста, 2012: 138).

Як зазначає дослідниця С. Макаренко, в лексичній діяльності дітей дошкільного віку можна виокремити слова чотирьох рівнів: 1) які вона чує навколо себе; 2) у значенні яких орієнтується; 3) зміст яких розуміє; 4) які свідомо використовує. На думку С. Макаренко, обов'язковою умовою оволодіння дітьми новими словами є насамперед розуміння їх семантики, що, зі свого боку, залежить від усвідомлення дошкільнятами реального предмета, дії, ознаки чи конкретної ситуації, з якими пов'язане це слово. Якщо дитина не розуміє значення якоїсь лексеми, то вона й не уявляє якогось конкретного образу (Макаренко, 2008).

Описуючи особливості засвоєння дитиною значення слова, О. Лурія зауважує, що спочатку слово сприймається як певна сума звуків, нерозривно пов'язаних із загальною мовленнєвою ситуацією, до якої належать вербальні і невербальні засоби мовця (тембр, темп, сила звуку, інтонація, міміка, жести). Тільки з часом, упродовж спілкування з дорослими, дошкільник починає сприймати слово як усталений конструкт, що позначає конкретний предмет, «...незалежно від того, хто і яким голосом промовляє це слово, якими жестами воно супроводжується, у якій би ситуації воно не вживалося» (Лурія, 1998: 34).

Діти шостого року життя засвоюють нові лексеми не лише наслідуючи мовлення дорослих, а насамперед шляхом поступового розвитку мовленнєвого чуття, самостійних спостережень над мовленням, елементарного усвідомлення його явищ, розвитку мовленнєвих умінь та навичок, здатності зі свого лексикону добирати необхідні слова, найдоречніші в конкретній мовленнєвій ситуації. Саме в цьому віці у дошкільнят зазвичай відбувається уточнення лексики, способів її вживання, продовжує розвиватися т. зв. лексична (чуття словника) та семантична (неусвідомлене засвоєння значення слів) інтуїція. Поступово дитина переходить до вибіркового вживання слів для формулювання власних суджень, вражень, переживань.

Фахівці називають старше дошкільня періодом не стільки кількісного накопичення словника, скільки уточнення семантики кожного поняття, їх активізації. У лексиконі старшого дошкільника

налічується 3500 – 4000 слів. У цей час діти вже рівномірно використовують усі частини мови, вміють класифікувати предмети, вживають узагальнювальні поняття, розрізняють багатозначні слова, розуміють переносне значення лексем, добирають слова, близькі і протилежні за змістом, спільнокореневі; використовують у мовленні епітети, метафори, фразеологізми. В активному словнику наявні абстрактні (радість, доброта, чесність, хоробрість), збірні, часові та просторові поняття – хоча інколи простежуються певні неточності в їх уживанні (Програма «Українське дошкільня», 2017: 217 – 218).

За Н. Горбуною, процес оволодіння дітьми словником охоплює чотири послідовні етапи: а) на першому («занурення») створюється мовленнєве середовище, в яке поступово «занурюється» дитина; б) протягом другого («орієнтації») – починається усвідомлення значення слів; в) під час третього («диференціації») – вихованець чітко усвідомлює і тлумачить значення слів; г) упродовж четвертого («активного вживання») відбувається активне використання слів у власному мовленні (Горбунова, 2010). Тому так важливо забезпечити сприятливі умови з метою «занурення» дітей у розвивальне мовленнєве середовище, що стимулюватиме пробудження у них інтересу до вивчення мови, виникнення мовленнєво-творчих проявів, а також активну мовленнєву практику кожного дошкільника. Із цією метою вихователям необхідно застосовувати доступні й цікаві форми, методи й засоби розвитку словника, які б уможливили правильне розуміння, засвоєння та репродукування слів з усіма їхніми відтінками, семантично точно вживання конкретних лексем із синонімічних рядів, багатозначних слів, слів із переносним значенням, а також сприяли б розвитку у дітей уважного ставлення до змісту мовлення.

Зауважимо, що завдання та зміст словникової роботи у ЗДО визначається Базовим компонентом дошкільньої освіти, програмами розвитку, навчання й виховання дітей, зокрема регіональною «Українське дошкільня». В останній наголошується, що словникова робота реалізується у різних формах: спеціально організованій діяльності дітей: заняттях, грі, різних видах самостійної діяльності (художньо-продуктивній, трудовій, дослідницькій тощо), у вільному мовленнєвому спілкуванні, а також індивідуальній, гуртковій роботі, спостереженнях, екскурсіях, різних розвагах та святах, що можуть бути організовані як фронтально, підгрупами, так і індивідуально – залежно від інтересів та віку дітей (Програма «Українське дошкільня», 2017).

Загальновідомою основною формою організованої словникової роботи з дітьми є заняття (комплексні, тематичні, інтегровані), спрямовані на кількісне збагачення та якісне засвоєння старшими дошкільнятами лексики, розвиток гнучкості словника, його активізацію. Науковці Н. Гавриш та А. Богуш вважають найбільш доцільним способом організації мовленнєвих занять підгруповий. Адже, як правило, під час загальногрупових занять не забезпечуються умови вправлення кожної дитини у вживанні нових слів, їх застосуванні в активному мовленні, що спричинене відсутністю необхідного часу. Заняття з дошкільнятами у підгрупах, на думку дослідниць, оптимально сприяє максимальній мовленнєвій активності вихованців (активному промовлянню мовленнєвого матеріалу кожним, активному спілкуванню, розв'язанню комунікативно-мовленнєвих ситуацій) (Гавриш, Богуш, 2013).

Розвиток словника старших дошкільнят в умовах закладів дошкільної освіти відбувається упродовж різних видів художньо-мовленнєвої (літературно-, образотворчо-, музично-, театральнo-мовленнєвої) діяльності дітей. Так, читання художньої літератури, перегляд театралізованих дійств підвищують емоційний настрій вихованців, а бесіди за змістом казок та оповідань, їх переказування і складання різних видів розповідей спонукають дітей до активного вживання й удосконалення словника, його кількісного та якісного збагачення, оволодіння засобами художньої виразності й навичками їх використання в різних видах дитячої діяльності.

Через художнє слово вихователь, так би мовити, «підводить» дітей до сприймання образного, багатого на яскраві звороти мовлення. Саме у художніх творах (казках, оповіданнях, віршах) автори вживають багато тропів, метафоричних виразів, широко використовують переносне значення слів, фразеологізми тощо. Правильне розуміння тропів у художньому творі надзвичайно важливе для збагачення словника дошкільнят емоційно-експресивною лексикою, а також формування у них уміння яскраво й вичерпно відтворювати конкретний образ, відчути його красу.

Зауважимо, що старші дошкільнята із задоволенням розповідають казки, зберігаючи при цьому образні вислови, порівняння, епітети, метафори, слова-повтори й інші художні особливості твору. Діти також залюбки самостійно складають розповіді, казкові історії, оповідання за власними малюнками, обговорюють задум майбутнього малюнка, реалізують його під час малювання; виявляють уміння вербалізувати сприйнятий

музичний образ, самостійно складають опис за уявною музичною картинкою, виражають свої емоції, уявлення, враження, образи, навіяні музичним твором, за допомогою мовленнєвих засобів; разом із вихователем складають сценарії до невеликих літературних творів, до власних казок, оповідань, а також беруть активну участь у власних театралізованих постановках тощо (Богуш, 2010: 50 – 51).

Упродовж розповідання і переказування художніх творів, самостійного створення казок та оповідань формується вміння старших дошкільнят критично ставитися до розповідей – як своїх, так і однолітків. Оцінюючи розповіді, діти аналізують їх композиційну цілісність, лексичне багатство, застосування засобів художньої виразності: в описі – порівнянь, метафор, означень, у розповіді – доцільний вибір мовленнєвих засобів, відсутність мовленнєвих шаблонів, штампів. Усі ці чинники суттєво збагачують навчально-мовленнєву діяльність вихованців ЗДО.

Одним із важливих засобів активізації словника старших дошкільнят є використання на заняттях словесних ігор (ігри-подорожі, ігри-доручення, ігри-припущення, ігри-загадки, ігри-бесіди), на яких дитина самостійно розв'язує різноманітні мовленнєві завдання: описує предмети, відгадує їх за описом, ознаками схожості й відмінності, групує предмети за різними властивостями й ознаками тощо. Наприклад, діти можуть змагатися в описі персонажів (гра «Опиши краще»), відгадувати персонажів за їхніми ознаками (гра «Знайди за описом»), порівнювати їх (гра «Знайди відмінність»); добирати синоніми до заданих слів (*говорити – балакати, розмовляти, бесідувати; сумувати – журитися, горювати; сміливий – хоробрий, дужий, відважний*); знайти антонім (*день – ніч, веселий – сумний, багато – мало*); придумати порівняння («*Сонце, як добрий чарівник*», «*золота, як сонце*»). Під час виконання таких завдань у дітей розвивається семантичне чуття, яке сприяє розвитку вміння добирати найдоцільніші образні слова, розуміти різні їх відтінки, точно передавати певну характерну ознаку предмета, дії, явища, описувати їх (Горбунова, 2010).

На думку спеціалістів, ефективність словникової роботи суттєво підвищується за умови співпраці ЗДО з родинами вихованців, використання з цією метою різноманітних форм: бесід, консультацій, відкритих занять, залучення батьків до різних видів діяльності разом з дітьми, родинних свят тощо. Так, орієнтовна тематика подібних бесід – «Скільки слів у словнику Вашої дитини?»; «Чи правильно розмовляє Ваша дитина?»; «Як стави-

тися до «дитячих» слів?»; «Які іграшки (книги, картинки) потрібні дитині?»; «Чи потрібно вчити з дитиною вірші напам'ять?» тощо.

Під час індивідуальних та групових консультацій педагогові важливо не тільки обговорювати проблеми розвитку словника дітей, а й надавати батькам практичні рекомендації щодо її розв'язання (наприклад, «Як створити розвивальне мовленнєве середовище в умовах сім'ї», «Використання художньої літератури як засобу розвитку й активізації словника дітей»). Крім того, вихователям доцільно розробити т. зв. «домашні завдання» для батьків (наприклад, «папки-рекомендації», що містять різноманітні дидактичні ігри і вправи щодо формування лексичної компетенції дітей; скоромовки, чистомовки, описові загадки, художні твори з метою розвитку і збагачення дитячого словника засобами виразності, вміння використовувати у мовленні фразеологічні звороти, слова з переносним значенням).

Висновки. Підсумовуючи, можемо констатувати, що розвиток словника старших дошкільнят відображає позитивну динаміку кількісних і якіс-

них змін у їхньому мовленні, зокрема поглиблене розуміння семантики і структури слів та словосполучень. Саме в цьому віці у дітей відбувається уточнення лексичного значення слів і способів їх уживання, розвивається семантичне чуття, зростає інтерес до словотворення, використання засобів художньої виразності, що забезпечує повноцінне спілкування вихованців, пізнання ними довкілля, а також їхнє мовленнєве самовираження.

На нашу думку, ефективність лексичного розвитку дітей старшого дошкільного віку забезпечується реалізацією таких педагогічних умов, як формування позитивної мотивації під час «занурення» дітей у розвивальне мовленнєве середовище; комплексне збагачення лексики дітей у різних видах мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої тощо), а також співпраця закладів дошкільної освіти з родинами вихованців.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі змісту і технологій підготовки майбутніх фахівців до організації словникової роботи із старшими дошкільнятами в умовах ЗДО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А.М. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних закладах. Київ : Слово, 2010. 304 с.
2. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика : теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах / за ред. А.М. Богуш. 2-ге вид., допов. Київ : Слово, 2011. 704 с.
3. Гавриш Н., Богуш А. Мовленнєва робота з дошкільниками : шляхи оптимізації. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2013. № 3. С. 4 – 13.
4. Горбунова Н. Сучасні наукові підходи до розвитку словника дітей дошкільного віку. *Гуманітарні науки*. 2012. № 2. С. 46 – 52.
5. Горбунова Н. В. Технології розвитку словника дітей дошкільного віку : навч.-метод. посіб. Ялта : РВВ КГУ, 2010. 46 с.
6. Кирста Н.Р. Формування лексичної компетенції старших дошкільників засобами поетичних творів українських письменників. *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 13. С. 137 – 142.
7. Лурія А. Р. Язык и сознание / под ред. Е. Д. Хомской. Москва : МГУ, 1998. 336 с.
8. Макаренко С.І. Особливості становлення процесу розуміння значення слів на початковому етапі розвитку дітей. *Педагогічні науки*. Вип. 50. Ч. 1. Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. С. 201 – 206.
9. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля» / О.І. Білан; за заг. ред. О.В. Низковської. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 256 с.
10. Тихеева Е.И. Развитие речи у детей раннего и дошкольного возраста. Москва : Просвещение, 1972. 176 с.

REFERENCES

1. Bohush A.M. Metodyka orhanizatsii khudozhno-movlennievoi diialnosti ditei u doshkilnykh zakladakh [Methods of organizing artistic and speech activities of children in preschool institutions]. Kyiv : Slovo, 2010, 304 p. [in Ukrainian].
2. Bohush A.M., Havrysh N.V. Doshkilna lnhvodydaktyka : teoriia i metodyka navchannia ditei ridnoi movy v doshkilnykh navchalnykh zakladakh [Preschool linguodidactics : the theory and methods of teaching children of native language in preschool educational institutions]. Kyiv : Slovo, 2011, 704 p. [in Ukrainian].
3. Havrysh N., Bohush A. Movlennieva robota z doshkilnykamy : shliakhy optymizatsii [Speech work with preschoolers : ways of optimization]. *Educator-methodologist of preschool institution*, 2013, Nr. 3, pp. 4 – 13 [in Ukrainian].
4. Horbunova N. Suchasni naukovi pidkhody do rozvytku slovnyka ditei doshkilnoho viku [Modern scientific approaches to the development of vocabulary of preschool children]. *Humanities*, 2012, Nr. 2, pp. 46 – 52 [in Ukrainian].
5. Horbunova N. Tekhnolohii rozvytku slovnyka ditei doshkilnoho viku : navch.-metod. posib. [Technologies for the development of vocabulary of preschool children : teaching-method. manual]. Yalta : RVV KHU, 2010, 46 p. [in Ukrainian].
6. Kyrsta N.R. Formuvannia leksychnoi kompetentsii starshykh doshkilnykiv zasobamy poetychnykh tvoriv ukrainskykh pismennykiv [Formation of lexical competence of senior preschoolers by means of poetic works of Ukrainian writers]. *Pedagogical discourse*, 2012, Vyp. 13, pp. 137 – 142 [in Ukrainian].

7. Luryia A.R. Язык у soznanye [Language and consciousness] / pod red. E.D. Khomskoi. Moskva : MHU, 1998. 336 p. [in Russian].
8. Makarenko S.I. Osoblyvosti stanovlennia protsesu rozuminnia znachennia sliv na pochatkovomu etapi rozvytku ditei [Features of the formation of the process of understanding the meaning of words at the initial stage of children's development]. *Pedagogical science*, Вуп. 50, Ch. 1, Kherson : Vyd-vo KhDU, 2008. pp. 201 – 206 [in Ukrainian].
9. Prohrama rozvytku dytyny doshkolnoho viku «Ukrainske doshkillia» [Program of development of preschool child «Ukrainian preschool»] / O.I. Bilan. Ternopil : Mandrivets, 2017. 256 p. [in Ukrainian].
10. Tykheeva E.Y. Razvytye rechy u detei ranneho y doshkolnoho vozrasta [Development of speech in children of early and preschool age]. Moskva : Prosveshchenye, 1972. 176 p. [in Russian].